

Základní kategorie poetiky

Úvod do versologie

PhDr. Ondřej Sládek, Ph.D.

PdF MU 2015

/interní studijní materiál/

Básnická skladba

- Anakolut (vyšinutí z vazby)
  - Odešla - však divný osud!
- Elipsa (výpustka)
  - Sliby – chyby
- Inverse
  - Výměna dvou slov: žil kdysi princ, je dávno tomu, co ...
  - Slova patřící k sobě jsou rozdělena: kláda, která **okované** zavírala **dveře**...

Figury

- Řečnická otázka
  - Viděls, na vysokých žerdích prapory jak městem vanou?
  - Kdo tu rozlil to víno?
- Řečnické zvolání
  - Jak louky zbělely rosou!
- Apostrofa
  - Letní ty noci zářivá!
  - Mario, panno přemocná!

- Anafora = opakování slov na začátku vět, veršů
  - Oni sokola obletovali
  - Oni k sokolu doletovali
- Epifora = opakování slov na konci vět, veršů
  - V daleko se táhne zrající klas
  - Po polích rozprostřen zrající klas
- Epanastrofa = stejná slova na konci věty/verše a na začátku nové věty/verše
  - Střela ta se zaryla v bílá ňadra,
  - v bílá ňadra prvního Tatařína.

- Epizeuxis = opakování slov; oddělené čárkou
  - Nevím, nevím...
- Polysyndeton = hromadění slov; spojené spojkou
  - A ten shon a hluk a vřava a křik
- Asyndeton = hromadění slov; oddělené čárkou
  - A ten shon, hluk, vřava, křik
- Klimax (stupňování)
  - Dobře! Skvěle! Výboreně!
- Paralelismus = souběžnost syntaktických konstrukcí při rozdílnosti motivů
  - Letí oblaka přes lesy pusté/ a luzní snové přes hlavy lidské

- Antiteze:
  - Nebyl to můj milý, byl to holub sivý
- Paradoxon (protimluv)
  - Nízkost je vznešená!
- Apoziopseze = nedokončená věta
  - Podíval se na něj...

Tropy

- Prostředky umožňující změnu významu slov
- Básnické obrazy
- zástupky

- Metafora

- Synekdocha

- Metonymie

Metafora

- /přirovnání == nepřesné/
- Přenesení významu na základě podobnosti vzhledu

- Moře světél v dáli
- Moře buchet

Metonymie

- = záměna jména jménem
- Úzká, věcná souvislost
  - Vztah příčiny – účinku
  - Formy a látky
  - Části a celku

Synekdocha

- Vyhraněný případ metonymie
  - Záměna části za celek
-
- Němec byl poražen
  - Hudba nepřijela

Alegorie

- Jinotaj; obrazné vyjádření dějů, abstraktních pojmů a lidských vlastností, založené na utajené paralelnosti jevů.
  - náboženské, politické, společenské.
  - - bajky, povídky
  - - rozvinutá metafora

Parabola (podobenství)

- Znázornění obecné pravdy nebo mravní zásady rozvinutým obrazem nebo příběhem.
- „Každý zajisté strom po svém vlastním ovoci bývá poznán; nebo nesbírají z trní fíků, aniž z hloží sbírají hroznů. Dobrý člověk z dobrého pokladu srdce svého vynáší dobré, a zlý člověk ze zlého pokladu srdce svého vynáší zlé. Nebo z hojnosti srdce mluví ústa jeho.“
- Evang. sv. Lukáše

Amfibolie

- Dvojsmysl; významová záměna slov a sousloví stejného znění.

„Kohoutek kapal místo kuropění
stisknout ho a pálit jsem zatoužil
pálit někam pryč nebo jako plát rozpálený
či staré dopisy anebo v živý cíl.“

(V. Lacina)

Asociace

- Sdružování; v asociativní poezii bezděčné, volné spojení představ logicky nesouvisejících, které vytvářejí básnický obraz.

„A nazváno buď prostou chatrčí

Ó palmy přenesete svůj rovník nad Vltavu

Šnek má svůj prostý dům z nějž růžky vystrčí

A člověk neví kam by složil hlavu.“

(V. Nezval)

Asonance

- Souzvuk koncových samohlásek na konci veršů

Čí jsou to ovečky,
co se v horách pasou?

To jsou Janíkovy,
co ho vššet budou.

(lid. poezie)

Bylina

- Lidová epická píseň ruská, která líčí skutky bohatýrů.
- (Ilja Muromec, Vladimír Jasný Slunéčko)

Barbarismus

- Slovo převzaté z cizího jazyka nebo vytvořené podle cizího.

„Tu šel jeden aktuár a s ním mnoho špiclů,
Prohlíželi tratuár a našli tam pikslu.“
(nezn. autor)

Envoi

- Poslání; dozvěv vyslovující závěrečnou myšlenku básně

Zapěj tu píseň, žakéři
mým druhům, až se zešeří,
slyš ji pan Raimon dobrý náš,
Že manou skrovných štěstí živ,
okouším sladkou trýzeň, vzkaž.

(G. de Cabestanh; přel. P. Kopta)

Parenteze

- Vsuvka, doplnění významového celku

Ač plakala a rty se jí chvěly (zpozdilá), připravovala se k noci

(A. Sova)

Perifráze

- Básnický opis; označení jevu nikoli přímým pojmenováním, nýbrž souborem představ, které jsou s ním konvenčně spjaty.

přinesla šachy v naši besedu.

Byl pravý div to řezbářského díla

figurky nesla ze slonové kosti

vonného dříví plocha černobílá.

(S. Čech)

Stupně zprostředkování

- Mimesis x diegesis
- Napodobení x vyprávění
- Přímá řeč x nepřímá řeč

- Přímá řeč
- Nepřímá řeč
- Polopřímá řeč = formální rysy nepřímé řeči (3. os.), vyjadřuje ale situační bezprostřednost řeči přímé:
  - Subjektivizace vyprávění
  - Myšlenky postav

Prezentace

- Řeč pronesená
- Řeč myšlená = vnitřní monolog = polopřímá řeč
- Proud vědomí

- Dialog
  - Sokratovský
  - Akční
  - Psychologický
  - Vnitřní = lyrický
- Monolog
- Drama:
  - Dialog
  - Monolog jako forma dialogu

Druhy řeči

- Dle osoby:
- Ich forma
- Er forma
- Du forma

Epigram

- Útvar didaktické a reflexní poezie; krátká, často satirická báseň.

Epištola

- List, dopis; básnický list.

Epitaf

- Náhrobní nápis; pohřební řeč.

Exemplum

- Příklad.

Filipika

- Obrazné pojmenování pro bojovnou, plamennou řeč.

Spor

- Alegorická básnická disputace; hádka.

Hagiografie

- Středověká literatura o životě a díle světců.

Homilie

- Kázání, promluva.

Incipit

- Počátek; počáteční písmeno, slovo, věta.

Inkunábule

- Prvotisk

Intermezzo

- Vložka; hudebně dramatická meziaktní vložka.

Leitmotiv

- Stále přítomný motiv.

Subjekt

- Autor, čtenář
  - Vypravěč
  - Já
-
- Lyrický subjekt; promlouvající „já“

Verš

- Základní rytmická jednotka, je oddělen od ostatních rytmickými jednotkami přesnými hranicemi.

Ale vzpurný Halfar učí,
Jak mu kázal zákon boží.
(Bezruč)

Poloverš

- Verš s větším počtem slov se dělí na menší metrické jednotky, tzv. veršová kóla.
- Jsou-li ve verši dvě kóla, označujeme je jako poloverše.
- Poloverše jsou odděleny předělem (DIAREZE = vnitroveršový mezislovní předěl).

Obláček bílý do výše stoupal
(Křička)

diareze

Někdy i mezi slovy syntakticky souvisejícími:

Ale vzpurný // Halfar učí.

Někdy i doprostřed slova:

Ale škare//dou měl chybu

Hranice verše, poloverše nicméně splývají často s hranicemi věty:

Letní ty noci zářivá,/

Jakž tebou srdce okřívá - /

Ve dne tak sladkobilno,/

A teď tak volno, volno!/
(Neruda)

Hlásková instrumentace

- Výstavba literárního díla: důraz kladen na:
  - Význam slov a vět
  - Znění slov a vět
  - == znění jednotlivých hlásek nebo slabik
  - == celková melodie (intonace) věty
- Využití zvukových hlásek = hlásková instrumentace
- Instrumentace /z hudby/ = způsob uspořádání zvukové složky textu

Prostředky hláskové instrumentace

- Eufonie = libozvuk

*Ach v zemi krásnou, zemi milovanou,
v kolébku svou i hrob svůj, matku svou,
v vlast' jedinou i v dědictví mi danou,
v šírou tu zemi, zemi jedinou,
v matku svou, v matku svou, krev syna teče po ní.*

- Opakem je kakofonie = nelibozvuk
- /zde ř + souhláskové skupiny/

*V ztrhaný mrtvý strážce zrak
i v pootevřené huby
přeskřípené svítí zuby.*

- Onomatopoeie (zvukomalba)
  - Řetězů řinčí hřomot
  - Žbluňkla žába do žabince až to žuchlo
  - DALŠÍ:
    - Opakování skupin hlásek
    - Aliterace (a slunce jasná světů jiných)

Ukázka z *Máje*

- Opakování hlásek

*... tichými slovy šepce praví,
„tam při jezeru vížka ční
nad stromů noc; jen bílý stín
hlubkoť stopen v jezera klín;
však hlouběji ještě u vodu vryt
je z mala okénka lampy svit;
tam Vilém myšlenkou se baví,
že příští den jej žití zbaví.*

Verš a řádek

- Verš může být rozdělen do více řádků;
- Počet řádků lze lehce spočítat; počet veršů neurčíme na první pohled.

Však vrátili se sami, před zámkem
vše pusto bylo, prázdno, nikoho
kol vidět nebylo. Snad zahoupal
to vítr jenom zvonem?

Sotva tak
když domluvili, slyš tu zazněl zas
zvuk zvonů mocně, smutně, příšerně,
jak ve zoufalství, v strachu, v úzkostech
by se kdo dovolával pomoci.

/Zeyer, Pohádka o Karlu Velikém/

- Jindy může dojít k rozdělení verše do různých skupin (patří k jiné části textu)
- Rozlomení může patřit k obsahovému a/nebo stylovému zlomu v textu.

On pad jí k nohám, plakal jak děcko
a jásal zas

***

A spolu dál šli lesem,
sněť každá chvět se zdála tajným děsem

/Vrchlický, Savitri/

Jedna hora vysoká je
a druhá je nízká,
kdo nemá své muzikanty,
na hubu si píská.

/Havlíček, Křest svatého Vladimíra/

4 řádky, 4 verše;

Sudé verše jsou odsazené (zdůr. jejich odlišnost); 6 slabik; rým

Liché verše; 8 slabik; nerýmují se

Versifikační systémy

- Prozodické systémy
- Nauka, která se zabývá výškou tónu, délkou a přízvukem, jejich využitím ve verši.

- Sylabický
- Sylabotónický
- Časoměrný

SLABIKY: přízvučné/nepřízvučné
   dlouhé/krátké

Typy prozodických systémů

- Řečtina, latina (měří se slabiky dlouhé, krátké) = prozodie časoměrná
- Čeština (přízvučné a nepřízvučné slabiky) = prozodie přízvučná/sylabotónický, tónický

Přízvučnost

- Přízvuk v češtině VŽDY NA PRVNÍ SLABICE SLOVA

Víceslabičná slova = přízvuk na první slabice

Jednoslabičná slova:

- *plnovýznamová* přízvuk mají (dům, stůl, mdlý aj.)

- *neplnovýznamová* přízvuk nemají (a, se, mi aj.); jednoslabičné předložky „přetahují“ přízvuk z následujícího slova.

Příklady: přízvučnost

- **tábor, kovárna, míhá, stodola, koloběžka** = *první slabika*
- **na** táboře, **na** kole, **před** oknem = *přízvuk na předložce; slabičná předložka; přízvuk na předložce*
- **v domě** = *předložka v neslabičná; přízvuk na vdo*
- *Chlapec a dívka stojí na ulici, přinesli mi dort.*

Rytmus

- Podstatou poezie je rytmus
- Rytmus = pravidelné opakování stejných/podobných jednotek.
- Organizace přízvučných a nepřízvučných slabik = sylabotónický systém (19. století u nás); jde o organizaci slabik i přízvuku.
- Organizace dlouhých a krátkých slabik = časoměrný systém (řecká a latinská poezie, 20. léta 19. století)

Časoměrný verš

- Vzniká střídáním dlouhých a krátkých slabik.
- **Dlouhé slabiky (--) :**
  - *přírozeně dlouhé* (slabika s dlouhou samohláskou nebo dvojhláskou; *má, ví, kou*)
  - *pozičně dlouhé*: obsahuje krátkou samohlásku, evetn. slabikotvornou souhlásku l, r (vlk, krk)
- **Krátké slabiky (označ. U)** /jádro tvořeno krátkou samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou, po níž následuje jen jedna souhláska/.
- Pokud následovaly dvě souhlásky (jedna z nich l, r, ř, m, n) = **obojetná slabika**

Příklady:

- Např. slovo: vystoupají
                              --   --   U --
- Pospíchat do školy
- *po* = *pozičně dlouhá*
- *spí* = *přirozeně dlouhá*
- *chat* = *pozičně dlouhá*
- *do* = *pozičně dlouhá*
- *ško* = *krátká*
- *ly* = *krátká*

Sylabotónický verš

U studánky **stojí** **děvče**,
mladé **jako** **strůmek** **mladý**,
bledé **jako** **rubáš** **z** **kmentu**.
A **na** **nebi** **bílý** **měsíc**,
kolem **něho** **vodní** **kolo**,
jak **by** **ze** **studánky** **hleděl**.

/Neruda, U studánky/

Osmislabičný verš; ozn. slabiky = přízvučné; liché pozice (to je jim vlastní) == pravidelnost stálého počtu slabik a rozmísněteného přízvuku == sylabotónický verš. systém

Sylabický verš

- Základní jednotka: slabika
- Pravidelný počet slabik; přízvučné/nepřízvučné slabiky či krátké/dlouhé slabiky nejsou organizovány.
- Užití: do konce 18. století.
- Po určitém počtu slabik následuje mezislovní předěl /**diareze**/
- Např. osmislabičný verš, desetislabičný verš atd.
- **Klauzule** = koncový úsek verše = bývá vyznačena syntaktickým předělem, organizací přízvučných/nepřízvučných slabik nebo rýmem.

Stopa

- Základní jednotka časoměrného verše.
- Stopa = skupina nejméně dvou slabik, pravidelně se opakující.

- Trochej   -- U
- Jamb   U--
- Daktyl   -- UU
- Spondej   -- --

Stopa a slovo

- Stopa = může být slovo, část slova, více slov
- Jestliže se **konec slova KRYJE S KONCEM STOPY = DIAREZE**.
- Jestliže se **konec slova *NEKRYJE* S KONCEM STOPY**, jde o CÉZURU.
- V sylabotónickém systému se obvykle nerozlišuje mezi cézурou a diarezí; jednotně se užívá pojem CÉZURA
- /cézura po šesté slabice v alexandrinu/.

Příklad: třístopý časoměrný jamb

Tma jest a hrozno vůkol,

U -- / U -- / U -- / U

Vidět není sledů;

U -- / U -- / U --

Která asi stezička

U-- / U -- / U -- / U

Vede k milence mé?

U -- / U -- / U --

/Trnka, Noc/

- **Sylabický verš** se na stopy nečlení.
- **Sylabotónický verš.** systém: stejné členění jako u časoměry; ale jen s tím rozdílem, že určujeme přízvučnost / nepřízvučnost slabik (čtyřstopý jamb, pětistopý trochej atd./
- = odlišnost počtu přízvuků; není to tak pravidelné; např. ve čtyřstopém sylabotónickém verši nemusejí být čtyři stopy a čtyři přízvuky ==

Sylabotónický verš

- Vhodnější je verš rozčlenit na pozice:
- Jedna pozice = jedna slabika
- Lze rozlišit: **slabé /U/ a silné pozice /--/**

- **Ukázka METRA /abstraktní schéma, tj. norma, osnova/ v sylabotónických verších.**
- **Rytmus = konkrétní realizace tohoto schématu**

Metrika

- Způsob uspořádání verše i jeho částí.
- Pravidla (soustava pravidel) tohoto uspořádání (vnitřní měřítko).
- == závislost na vlastnostech každého jazyka, tradici národa.

Typy sylabotónického verše

- Šestistopý sylabotónický trochej
  - -- U – U – U – U – U -- /U/
- Čtyřstopý sylabotónický jamb
  - U – U – U –U /U/
- Třístopý sylabotónický daktyl
- -- UU – UU -- //U/ U/
- Poslední pozice vyznačeno /U/ - neovlivní, kolik má verš stop. O tom, kolik má verš stop ROZHOUJÍ SILNÉ POZICE.

Další typy

- Trochej, jamb = dvoudobá metra (dvouslabičné stopy)
- Daktyl, daktyl s předrážkou (předrážka = první slabika verše) = třídobá metra; jejich stopy jsou třislabičné.
- Smíšená metra = logaedická metra

- Třístopý sylabotónický daktyl s předrážkou (p)

Již ku zemi sežloutlé listí to

p – U U – U U – U U

Enjambement (přesah)

- Situace, kdy konec věty nepřipadá na konec verše, se nazývá PŘESAHEM (Enjambement)

Na bílé zdě stříbrnou zář
rozlila bledá lůny tvář

Incipit

- Počátek verše
- Zvláštnost češtiny vs. incipit jambického verše
- Stopa: u –
- žádné české slovo nemůže mít jambickou stopu
- Přesto je jamb velmi rozšířený /zvl. od 2. pol. 19. stol./

Jambický incipit

- ?? Vytvořit jamb: na počátku bude jednoslabičné slovo, které bude přízvučné, nebo nepřízvučné;
- Popisuje výlučně rytmickou rovinu verše
- **Nepřízvučný jambický incipit:**
  - a slunce jasná světů jiných
  - U –/ U
  - Na první pozici je jednoslabičné slovo
- Kromě toho se ale často také využívali trojslabičné incipity:
  - Večerní máj byl – byl lásky čas
  - Od černým mračnem přelétá
  - U – U -- u

-
- **Přízvučný jambický incipit:**
    - Jevil se krásný jelen, boží tvor

Klauzule

- Konec verše
- Končí-li verš silnou pozici = mužská klauzule
- Končí-li verš slabou pozicí = ženská klauzule
- /jde o silnou a slabou pozici, nikoli o přízvučnou či nepřízvučnou slabiku/
- O typu klauzule se rozhoduje na rovině metra, nikoli na rovině rytmu.

Příklady klauzulí

- Mužská klauzule s přízvučnou slabikou na poslední silné pozici (čtyřstopý trochej)

mrtvá hvězda, siný svit

-- U -- U -- U --

Mužská klauzule s nepřízvučnou slabikou na poslední silné pozici (pětistopý trochej)

svatý plápol tento neshasí

-- U – U -- U – U --

Ženská klauzule

- čtyřstopý trochej

Klesla hvězda s nebes výše,

-- U -- U -- U -- U

- Ženská klauzule v daktylu (pětistopý daktyl)

Potopa horoucí záhubou hrozí i světu

-- U U -- U U -- U U -- U U -- U

Dodatek

- Akatalektická klauzule = úplná klauzule
- V daktylu (třístopý daktyl)
  - *Slavozpěv radostný zpívejte*
  - -- U U   -- U U   -- U U

Metrum vs. rytmus

- Úplná realizace metrické normy není samozřejmá

1. *Duch šlechtný předrahé po vlasti,*
2. *bud' kde bud' s touhou zápasí;*
3. *žádná rozkoš a vnada cizinská*
4. *svatý plápol tento neshasí;*
5. *byť osud mu všecku bláhu přál,*
6. *k heslu jeho každý volně stál,*
7. *tajná moc ho předce tam pudí,*
8. *rozmilý kde národ jeho dlí.*

/F. L. Čelakovský, Touha po vlast/

DRUHY VERŠE

- **HEXAMETR**
- Klasický verš řecké a římské poezie
- Eposy
- == časoměrný nerýmovaný **šestistopý daktyl**

- **Metrické schéma:**
- -- UU / -- UU / -- UU / -- UU / -- **UU** /-- --
- Všechny daktylské stopy, kromě páté, mohla být nahrazeny spondeji
- Závazně ale **5. je daktyl; 6. spondej == tvoří tzv. herojskou klauzuli.**

Příklad: časoměrný hexametr

ČASOMÍRA

Mhou klenutý strope, odvážným ve blankytu rozpjat

-- UU -- UU   -- --   -- -- UU   -- U

obloukem! tobě pozdravení a radosti přináším

-- -- -- UU -- UU -- UU -- UU -- --

/M. Z. Polák, *Vznešenost přírody*

Příklad: sylabotónický *hexametr*

SYLABOTÓNIKA

- Vznikl jako nápodoba časoměrného
- U nás „vznešený“ verš

- Zlaté poklady tvé kde jsou a stříbrné skrejše,
- -- U -- UU -- U -- U -- UU -- U

- Kteréž veškeren svět tvým vítězným odváděl sborům ? –
- -- U -- UU -- U -- UU -- U U -- U

/M. Z. Polák: *Benátky*/

Pentametr

- Pětistopý verš
- /nikoli pět stop, nýbrž šest/
- Grafické znázornění:
- -- UU / -- UU / -- /-- UU / -- UU / --
- Samostatně se prakticky neužíval; spojoval se s hexametrem, se kterým tvořil tzv.
- **ELEGICKÉ DISTICHON /ELEGICKÉ DVOJVERŠÍ/**

ALEXANDRIN

- Klasický verš francouzské literatury
- Fr. **Dvanácti – až třináctislabičný verš s cézurou po 6 slabice** (původně tedy sylabický verš)
- Z toho se vyvinul **šestistopý jamb s cézurou po třetí stopě.**
- **Dělení: 6+6; 6+7**

Příklad sylabotónckého alexandrinu

- Exkluzivní verš, slavnostní
- Oblíb. v symbolismu, dekadenci.
- O. Březina: *Moje matka*
- Prach ostrý chudoby   ji v tváři krás šlehal
U   -- U   -- U --   U   -- U   -- Z   -- U
- a řezal do očí   a v slzách zánět hasil
- U – U   -- U--   U – U   -- U   --U

BLANKVERS

- Klasický verš anglické literatury (epika, drama)
- Nerýmovaný verš (*blanc* = *bílý* == *nerýmovaný*)
- *Pětistopý jambický verš (deseti nebo jedenáctislabičný)*

Český sylabotónický blankvers

Noc každou totiž, v sen když upadal,

-- -- U -- U -- U -- U --

se Gabriel mu zjevil archanděl

U – U -- U -- U -- U --

/J. Zeyer: Pohádka o Karlu Velikém/

Volný verš

- Neřídí se metrickou normou
- Bývá nerýmovaný a nestrofický (není rozdělen do strof)

Rým

- Zvuková shoda na konci verše (event. půlverše)
- Rým koncový, rým vnitřní

Sudoslabičné slovní celky == **ženský rým**

Bbloudila blankytnými pásky,
Lanoucí tam co slzy lásky.

Lichoslabičné slovní celky == **mužský rým.**

Já hanebně jsem odpraven,
A ona – jak v můj první den

Rýmová schémata

Rým sdružený /aabb/

Rým střídavý /abab/

Rým obkročný /abba/

Rým přerývaný (-a -a) nebo (a-a-)

Rým řádový (aaaa)